

Robert Kuśnierz

<https://orcid.org/0000-0002-6979-1424>

Instytut Historii Akademii Pomorskiej w Słupsku

Afera „Pocisk” (1935–1936): preludium do afery Rana

Zarys treści: Poniższy artykuł ukazuje nieznaną w historiografii historię nawiązania przez polski wywiad wojskowy współpracy oraz jej przebiegu z Hansem Wieserem – niemieckim inżynierem, balastykiem pracującym w Związku Sowieckim, który okazał się sowieckim agentem. Współpraca z Wieserem przybrała kryptonim „Pocisk”. Dzięki Wieserowi sowiecki kontrwywiad przyłapał na gorącym uczynku polskiego agenta wywiadu wojskowego, por. Stefana Kasperskiego (Alberta Rana), w momencie odbierania przezeń materiału szpiegowskiego. W ten sposób doszło do największej wpadki polskiego wywiadu wojskowego operującego w Związku Sowieckim w latach trzydziestych XX w.

Outline of content: In this article, I discuss the unknown in the historiography case of establishing cooperation between the Polish military intelligence and its course with Hans Wieser, working in the Soviet Union German engineer and a ballistics expert, who, as it turned out later, was a Soviet agent. Cooperation with Wieser took the code name the “Projectile” Affair. Thanks to Wieser, the Soviet counterintelligence caught in the act of a Polish military intelligence agent, Lieutenant Stefan Kasperski aka Albert Ran, after he had received spy materials. The Ran affair was the biggest failure giving away the weaknesses of the Polish intelligence in the Soviet Union in the 1930s.

Słowa kluczowe: afera „Pocisk”, afera Rana, wywiad wojskowy, Hans Wieser

Keywords: Projectile Affair, Ran Affair, military intelligence, Hans Wieser

28 maja 1936 r. zatrzymano w Moskwie na ul. 2-я Извозная¹ agenta polskiego wywiadu wojskowego, por. Stefana Kasperskiego (płacówka wywiadowcza H.5), pracującego pod przykryciem urzędnika polskiego Konsulatu Generalnego w Kijowie

---

¹ Obecnie jest to ul. Студенческая.

jako Albert Ran. Kasperski przesiedział w moskiewskich więzieniach dwa miesiące, po czym został wymieniony na sowieckiego szpiega aresztowanego w Polsce w podobnych jak on okolicznościach. Po aferze „MOCR-Trust” wspomniane aresztowanie było największą porażką polskiego wywiadu wojskowego, doprowadziło do wstrzymania wszelkich akcji wywiadowczych na terenie sowieckim. Jak podkreślił wieloletni szef Wydziału IIa (Wywiadowczy) Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego płk Stefan Mayer², był to „bardzo ciężki cios dla polskiej sieci wywiadowczej w Rosji [sic!], kryjącej się w aparacie służby zagranicznej”³.

O kulisach zatrzymania Kasperskiego-Rana pisałem w artykule z 2011 r., opublikowanym w „Studiach z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”⁴, później razem z Piotrem Kołakowskim⁵ wydaliśmy pełne sprawozdanie Kasperskiego, sporządzone po przybyciu do Polski, z pobytu w moskiewskich więzieniach – Wewnętrznym Więzieniu Specjalnego Oddziału NKWD na Łubiance oraz butyryjskim więzieniu NKWD⁶. W zbiorze przygotowanym przez Wydawnictwo Instytutu Pamięi Narodowej – Komisję Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu pojawiły się również sowieckie, czyli „oficjalne” materiały z przesłuchań Kasperskiego⁷. Więc rozwój afery, jej konsekwencje, czyli jak doszło do aresztowania, przebieg przesłuchań, relacje z pobytu w samym więzieniu, reakcja polskiej służby zagranicznej oraz kierownictwa wywiadu wojskowego, jak i reakcja sowieckich służb specjalnych na wspomniane aresztowanie – wszystkie te kwestie we wspomnianych publikacjach zostały dosyć szczegółowo opisane.

Natomiast nie mieliśmy żadnych bliższych informacji o aferze „Pocisk”, tj. nawiązaniu współpracy przez „dwójkę” oraz jej przebiegu z kluczową osobą w rozpracowaniu

² Notki biograficzne o ważniejszych osobach wymienionych w niniejszym tekście zawarłem w artykule z 2011 r. (zob. przypis 4). Tutaj podaję tylko notki o osobach niewskazanych w 2011 r.

³ M. Kwiecień, G. Mazur, *Wykłady pułkownika Stefana Mayera o wywiadzie polskim w okresie II RP*, „Zeszyty Historyczne” 142 (2002), s. 127.

⁴ R. Kuśnierz, *Afera Rana – wpadka polskiego wywiadu w ZSRS w 1936 r.*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 46 (2011), s. 159–179.

⁵ *Afera Rana. Zatrzymanie przez sowiecki kontrwywiad por. Stefa Kasperskiego w świetle jego sprawozdania z 12 sierpnia 1936 r.*, oprac. P. Kołakowski, R. Kuśnierz, Kraków 2014.

⁶ Należy tutaj podkreślić, że dokumentu archiwalnego leżącego u podstaw wymienionych publikacji, który znajdował się w teczce archiwalnej o sygnaturze I.303.4.1974 i stanowił własnoręczne opracowanie przez por. Stefana Kasperskiego z pobytu w moskiewskich więzieniach, już obecnie w Centralnym Archiwum Wojskowym w Warszawie nie ma. „Zniknął” podczas remontu archiwum i nikt nie potrafi odpowiedzieć na pytanie, co się stało z tym dokumentem, jak i wieloma innymi, które również „zniknęły” w tym czasie z tej instytucji.

⁷ *Polska i Ukraina w latach trzydziestych–czterdziestych XX wieku. Nieznane dokumenty z archiwów służb specjalnych*, t. 8: *Wielki Terror. Operacja polska 1937–1938*, cz. 1, red. J. Bednarek, P. Kułakowski, S. Kokin i in., Warszawa–Kijów 2010, s. 710–783. Pojawił się także artykuł Kazimierza Kraja. Nie wnosi on jednak niczego nowego do opisywanego tematu – jest to zwykle streszczenie wcześniejszych ustaleń (głównie moich i Piotra Kołakowskiego), tylko że opublikowane po rosyjsku. Zob. K. Край, *Афера Альберта Рана*, в: *Исторические чтения на Лубянке. Органы обеспечения безопасности России в период до начала Второй мировой войны*, ч. I: 2014, Москва 2015, с. 213–224.

Kasperskiego, jaką był Hans Wieser – Niemiec pracujący w Związku Sowieckim. Wiadomo, że Niemiec został aresztowany 23 kwietnia 1937 r., rozstrzelany podczas Wielkiego Terroru 2 listopada 1937 r. Podstawowe informacje, w tym daty aresztowania, śmierci i rehabilitacji, a także jego zdjęcie, możemy znaleźć w bazach danych Międzynarodowego Stowarzyszenia Historyczno-Edukacyjnego, Charytatywnego i Obrony Praw Człowieka „Memorial”⁸ (będzie o tym mowa w dalszej części artykułu). Jak wynika z pisma zastępcy szefa NKWD ZSRS, Georgija Prokofiewa do Iosifa Stalina z 29 maja 1936 r., Wieser był tajnym współpracownikiem Wydziału Specjalnego (ros. *Особый отдел*) Głównego Zarządu Bezpieczeństwa Państwowego Ludowego Komisariatu Spraw Wewnętrznych (GUGB NKWD; sowiecki kontrwywiad wojskowy), który został zwerbowany przez polski wywiad. Miało to się dokonać, zgodnie z pismem Prokofiewa, w Pradze⁹. Już po powrocie Kasperskiego do kraju Referat „Wschód” w piśmie do eksponentów wywiadu w ZSRS z 21 sierpnia 1936 r. o Wieserze wspominał w następujący sposób: „kontakt był trefny i stąd pochodzi wsypa”¹⁰. Biorąc pod uwagę fakt aresztowania Niemca przez NKWD prawie rok po zatrzymaniu Kasperskiego, jego współpraca z wywiadem polskim była prawdopodobnie inspirowana przez sowieckie służby do celów rozpracowania siatki obcego wywiadu w ZSRS. Rozwiąż te, jak i inne wątpliwości może tylko pełny dostęp do archiwów sowieckich służb specjalnych. W tej konkretnej sprawie bliższych informacji o sposobie wykorzystania samego Wiesera i aferze Rana próżno doszukiwać się nawet w publikacjach funkcjonariuszy byłego Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego (KGB), a obecnie Federalnej Służby Bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej (FSB)¹¹.

Wracając do ustalonych już faktów, dotychczas wiadomo było także, że Niemiec powinien przekazać materiał wywiadowczy natury militarnej polskiemu agentowi. Pierwotnie miał nim być urzędnik konsularny z Kijowa oraz agent „dwójki” prowadzący placówkę F.8 Aleksander Stpiczyński, który był już u Wiesera¹². Jednak z powodu złamania nogi (w stanie nietrzeźwym spadł, przechodząc przez okno gmachu kijowskiego konsulatu) zamiast niego wytypowany do zadania odebrania materiału został Stefan Kasperski vel Albert Ran¹³. Nic więcej o kluczowej osobie w rozpracowaniu polskiego agenta nie wiadano. Kim więc był Hans Wieser, jak doszło do rzekomego pozyskania Wiesera dla „dwójki” i jak wyglądały z nim kontakty – o tym traktuje niniejszy artykuł.

⁸ *Визер Ганс Карлович*, <https://base.memo.ru/person/show/2638053> (dostęp: 19.05.2020).

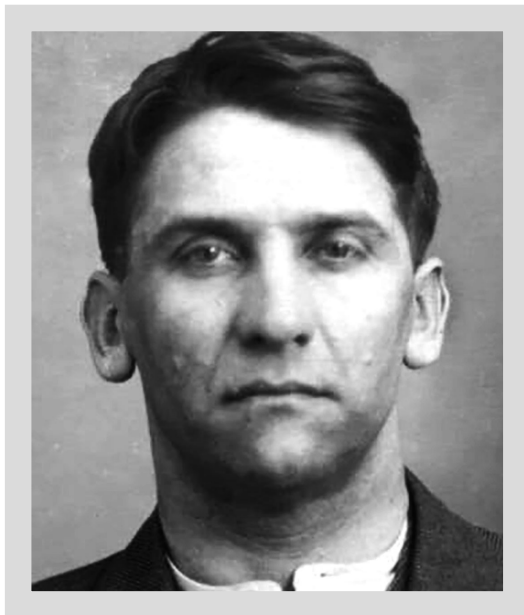
⁹ W piśmie Prokofiewa nie ma wymienionego nazwiska Niemca. Jest też błędnie podane fikcyjne nazwisko Ran – *Рон. Лубянка. Сталин и ВЧК-ОГПУ-НКВД. Январь 1922 – декабрь 1936*, сост. В. Хаустов, В. Наумов, Н. Плотникова, Москва 2003, с. 756.

¹⁰ R. Kuśnierz, *Afera Rana...*, s. 176–178.

¹¹ Zob. А. Захаров, *Польский крест советской контрразведки. Польская линия в работе ВЧК-НКВД 1918–1938*, Москва 2017, с. 185–186. Odnosząc się do afery Rana, autor w publikacji tej powołuje się na źródła wtórne, czyli pracę Kazimierza Kraja.

¹² *Afera Rana. Zatrzymanie...*, s. 102.

¹³ R. Kuśnierz, *Afera Rana...*, s. 162.

1. Hans Wieser; Archiwum Stowarzyszenia „Memoriał”,
<https://base.memo.ru/person/show/2638053>
(dostęp: 19.05.2020).

Hans Wieser urodził się w Essen w 1896 r.¹⁴ Był inżynierem dyplomowanym i specjalistą balistyką, konstruktorem pocisków i dział. Mieszkał w miejscowości Werden pod Essen¹⁵. Został oddelegowany do Związku Sowieckiego w 1930 r. razem z innymi niemieckimi inżynierami oraz robotnikami wysoko kwalifikowanymi na podstawie umowy pomiędzy firmą Rheinmetall¹⁶ w Düsseldorfie, w której był zatrudniony, a stroną sowiecką. Niemiecka firma nie tylko delegowała wysoko kwalifikowanych pracowników do Związku Sowieckiego, ale i dostarczała specjalistyczne maszyny przemysłowe (przemysł militarny) do zakładów w Moskwie, Leningradzie, Permie, Penzie, Polipek i innych miejsc w ZSRS. Pracując w Sowietach, przez dwa lata był cały czas pracownikiem niemieckiej firmy macierzystej i za to otrzymywał wypłatę w walucie. Taka sytuacja trwała do listopada 1932 r., kiedy Rheinmetall zerwał stosunki handlowe z bolszewikami. Wtedy Wieser zwolnił się ze swojej niemieckiej firmy, postanawiając jednak kontynuować pracę w ZSRS oraz zawarł na własną rękę umowę z rządem sowieckim.

¹⁴ Według „dwójki” Niemiec w 1936 r. miał 33–36 lat. Zob. Centralne Archiwum Wojskowe (dalej: CAW), Oddział II Sztabu Głównego (Generalnego) Wojska Polskiego z lat 1921–1939 (dalej: Oddz. II SG), sygn. I.303.4.1927, Pismo referatu Wschód (kpt. W. Zalewski) do placówek wywiadowczych B.18, G.27, X.37, P.1, E.13, C.15, 8 VIII 1936 r., k. 134.

¹⁵ Dzisiaj to dzielnica Essen.

¹⁶ Firma ta istnieje do dnia dzisiejszego.

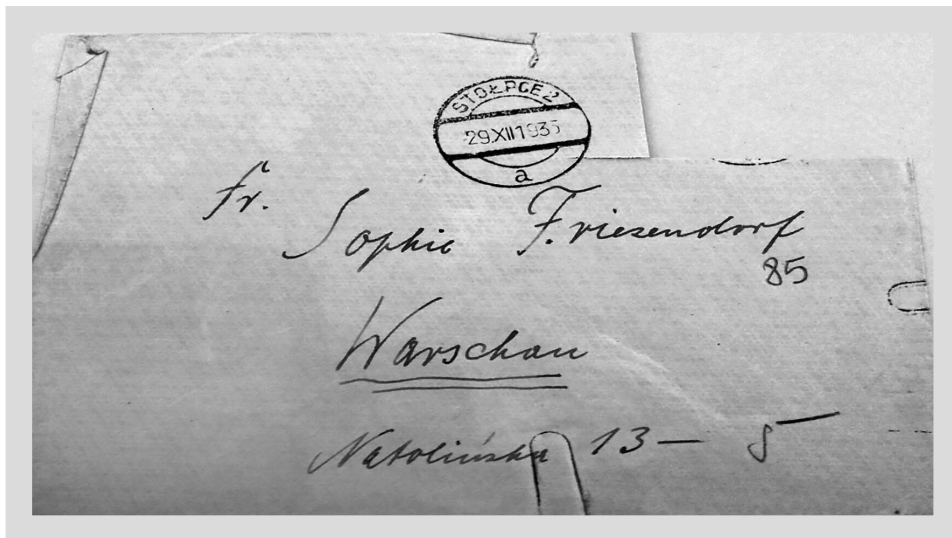
W ZSRS najpierw, przez półtora roku, pracował w moskiewskim Орудийно-арсенальное объединение (Zjednoczenie Arsenалу Broni). Wszyscy inżynierowie Niemcy, w tym Wieser, mieli pracę w biurze konstrukcyjnym tej wytwórni. W tym przedsiębiorstwie Wieser wraz z innymi niemieckimi inżynierami zasadniczo opracowywał konstrukcje haubic 122 mm, armat 203 mm i moździerz 305 mm oraz amunicję do nich. Od czasu do czasu jeździł do innych fabryk w celach udzielania konsultacji. Został wysłany na 14 dni do Penzy do przedsiębiorstwa oficjalnie produkującego tylko rowery (Пензенский завод им. М. Фрунзе), a w praktyce, oprócz rowerów, także zapalniki. Tam Wieser przerabiał niemieckie zapalniki kalibru 20 mm dla dział lotniczych oraz 37 mm dla dział przeciwpancernych, dostosowując je do pocisków sowieckich. Oprócz Penzy został wysłany także do Polipek, do fabryki wytwarzającej działka piechoty 37 mm. Opracowywał amunicję próbną dla wszystkich kalibrów i rodzajów dział.

Od marca 1933 do lutego 1934 r. Wieser pracował w Naukowym Instytucie Badawczym Pocisków (Научно-исследовательский снарядный институт) przy Большой Афанасьевский переулк, ok. pół godziny dojazdu koleją od Moskwy. Później jako Niemcowi zabroniono mu pracować w przemyśle wojennym i usunięto z zakładu. Na jego miejsce, według twierdzeń Wiesera, przyszedł inżynier z Francji (nazwiska nie pamiętał, zresztą twierdził, że wszystkich niemieckich inżynierów zastąpiono francuskimi). Zaczął wtedy pracę w biurze konstrukcyjnym w moskiewskiej fabryce obrabiarek. Pracował tam do końca roku, po czym przeniesiono go do trustu Оргметалл, gdzie produkowano koła zębate do maszyn parowych. W rozmowie z polskim oficerem prowadzącym por. Michałem Balińskim Wieser twierdził, że Sowieci zastosowali jego wynalazek polegający na ulepszeniu obrabiarki do wykonywania pocisków bez miedzianych pierścieni wiodących. Próbnego typu obrabiarki zostały, według słów Niemca, wykonane w Zakładach Pułiłowskich w Leningradzie w listopadzie 1934 r. Powiedzieć mu o tym miał jego znajomy, też Niemiec¹⁷.

Wieser został zwerbowany przez polski wywiad, jadąc na urlop do Niemiec. Jednak z polskich dokumentów wynika, w odróżnieniu od tego, o czym pisał cytowany wcześniej Prokofiew, że nastąpiło to, kiedy wracał ze Związku Sowieckiego w styczniu 1935 r. W pociągu „zaczepił” go niezidentyfikowany polski agent. Następnie został „przejęty” przez por. Balińskiego. Baliński był oficerem polskiego wywiadu, znanym najbardziej ze swojej późniejszej aktywności we Francji, kiedy prowadził placówkę wywiadowczą „Lecomte”, usytuowaną w Ambasadzie RP w Paryżu¹⁸. Spotkali się w Warszawie. Wieser wtedy złożył zeznania i został zaan-

¹⁷ CAW, Oddz. II SG, sygn. I.303.4.1927, Raport por. Michała Balińskiego z 15 I 1935 r., k. 49–51.

¹⁸ Placówka „Lecomte” kierowana przez por. Michała Balińskiego istniała w latach 1936–1939. Jej celem było rozpracowywanie zarówno niemieckiego, jak i sowieckiego potencjału militarnego. Baliński oficjalnie pracował w ambasadzie RP jako attaché prasowy. Zob. P. Kofakowski, *Działalność placówki wywiadowczej „Lecomte” Oddziału II Sztabu Głównego WP w Paryżu 1936–1939*, „Dzieje Najnowsze” (2012), nr 3, s. 61–70.

2. Koperta zaadresowana przez Hansa Wiesera do Zofii (Sophie) Friesendorf; Centralne Archiwum Wojskowe

gażowany do pracy wywiadowczej, otrzymując zlecenia. W ten sposób zaczęła się operacja (afery) o kryptonimie „Pocisk” – nazwa świadczyła o specyfice pozyskiwanych materiałów.

W pierwszej rozmowie z Balińskim Niemiec twierdził, że miał u siebie odręczne rysunki techniczne ze wszystkich swoich prac wykonanych w Związku Sowieckim. Inżynier zgodził się na wysuniętą przez oficera „dwójki” propozycję sprzedania rysunków za 100–200 zł za rysunek pocisku lub działa. Sam zaproponował następującą drogę ich przekazania: prześle do siebie do domu w Niemczech rysunki za pośrednictwem Ambasady Rzeszy w Moskwie. Podczas urlopu w kwietniu lub maju odrysuje je i wtedy przekaże stronie polskiej. Dodatkowo Wieser powiedział polskiemu oficerowi, że zna obywatelkę polską pochodzenia żydowskiego, która przyjechała do Moskwy legalnie jako obywatelka RP. Zarabiała 250 rubli¹⁹ i była bardzo niezadowolona z warunków życia i pracy w Sowietach. Wypowiadała się o Polsce bardzo ciepło, stąd Niemiec wydedukował, że zgodziłaby się pracować odpłatnie dla polskich służb specjalnych. Jednak powiedział, że nie będzie ją o to pytał, nazwisko jej zapomniał, ale obiecał, że je poda w liście pisanym w późniejszym terminie do Balińskiego.

Wieser mieszkał w Moskwie przy 2-я Извозная 32 м. 58. Została ustalona następująca z nim łączność. Por. Baliński pisał do niego po niemiecku na ten adres

¹⁹ Było to wynagrodzenie nieco wyższe od standardowego w tamtym czasie w ZSRS. Robotnicy zarabiali 120–180 rubli. Kobiety zazwyczaj otrzymywały wynagrodzenie mniejsze niż mężczyźni. Zob. R. Kuśnierz, *W świecie stalinowskich zbrodni. Ukraina w latach czystek i terroru (1934–1938) w obserwacjach i analizach MSZ oraz wywiadu wojskowego Drugiej Rzeczypospolitej*, Słupsk 2013, s. 161–175.

moskiewski, podpisując się „Katia”. Z kolei Niemiec podpisywał swoje listy jako Karl Müller i wysyłał do Karla Pexy, zamieszkałego w Wiedniu przy Postschiessfach 1 (Postamt 105)²⁰.

Baliński z Wieserem spotkali się jeszcze dwukrotnie – 11 i 24 listopada 1935 r. – raz w Niemczech w Werden, kiedy inżynier przebywał na urlopie, drugi raz w Warszawie, gdy wracał do Moskwy. W okresie od nawiązania współpracy do ich spotkania zgodnie z instrukcją mieli utrzymywać kontakt korespondencyjny. Jednak wtedy tylko Baliński napisał do Wiesera. Za pośrednictwem polskiej placówki konsularnej w Kijowie 22 marca 1935 r. nadał list o następującej treści²¹:

Drogi Hans! Co się z Tobą dzieje? Nie mam żadnej wiadomości od Ciebie. Jak się czujesz na Twoim nowym miejscu? Napisz mi, choć parę linijek, ja już jestem niecierpliwa. Nie możesz mi dać adresu Twojej przyjaciółki, o której mi mówiłeś, że jest Żydówką. U mnie wszystko idzie po staremu. Mimo, że dopadła mnie ostra grypa, czuję się dobrze, a mam nadzieję, że będzie jeszcze lepiej. Kiedy jedziesz na urlop i kiedy, jak zwykle będziesz za granicą? Nie zapomnij tylko o swojej starej przyjaciółce i daj o sobie wkrótce usłyszeć. Całuję Ciebie żarliwie, Twoja Katia²².

Wieser od nawiązania kontaktu z wywiadem polskim do swojego wyjazdu do Niemiec nic nie odpisywał. Przynajmniej nie znaleziono jego żadnego listu z tego okresu. Później twierdził, że zachowanie takie wynikało z obawy o własny los. 19 września 1935 r. Wieser przekroczył granicę Polski, udając się do Niemiec na dwumiesięczny urlop²³. Spędził go w swojej rodzinnej podesseńskiej miejscowości Werden.

Przekroczenie granicy zostało natychmiast odnotowane przez „dwójkę” i nawiązano z nim kontakt. 20 września 1935 r. agent Warski napisał do por. Balińskiego: „Komunikuję, że Karl Müller (Warszawa 2 II 35 r.) przybył do kraju. Powraca za dwa miesiące. Listy otrzymywał. Wszystko w najlepszym porządku, zamówienie wykonane. Pragnie się z Panem skomunikować, jednak nie wcześniej jak

²⁰ CAW, Oddz. II SG, sygn. I.303.4.1888, Raport por. Michała Balińskiego z 15 I 1935 r., k. 52; *ibidem*, Wyciąg z meldunku agenta „Warskiego” ws. pobytu Hansa Wiesera w Werden, [b.d.; przed 19 X 1935 r.], k. 58. 22 marca 1935 r. szef Referatu „Wschód” kpt. Jerzy Niezbrzycki prosił kierownika Referatu „Zachód” mjr. Adama Świtkowskiego o wydanie polecenia placówce wiedeńskiej, aby korespondencję na skrytkę w Wiedniu, adresowaną do Karla Pexy, przekazywała nie drogą tradycyjną, a listem poleconym do Michała Balińskiego na adres: Warszawa, ul. Madałińskiego 42 m. 16. *Ibidem*, Pismo kierownika Referatu „Wschód” Jerzego Niezbrzyckiego do kierownika Referatu „Zachód” mjr. Adama Świtkowskiego w sprawie sposobu odsyłania listów Hansa Wiesera z Wiednia do Warszawy, 22 III 1935 r., k. 46.

²¹ Tłumaczenia dokumentów z języka niemieckiego dokonał dr Kacper Pencarski (Instytut Historii Akademii Pomorskiej w Słupsku), za co składam Mu wyrazy wdzięczności.

²² CAW, Oddz. II SG, sygn. I.303.4.1888, List por. M. Balińskiego (ps. Katia) do H. Wiesera, wysłany 25 III 1935 r., k. 70.

²³ *Ibidem*, Meldunek szefa Ekspozytury nr 1 kpt. Józefa Olędzkiego do Referatu „Wschód”, 11 X 1935 r., k. 56.

za 10–12 dni, chce bowiem odpocząć i uporządkować wiadome sprawy. Bliższe szczegóły przesyłam drogą normalną. Z poważaniem, Warski”²⁴.

Kilka dni później, 28 września 1935 r., będąc już w domu, Wieser rzeczywiście napisał do Balińskiego (Karl Pexa). Informował go, że jego urlop przedłużył się, stąd nie wysyłał żadnych informacji. Jednocześnie deklarował chęć odnowienia współpracy. Nadmieniał, że nazwisko wspomnianej moskiewskiej przyjaciółki przekazał „naszym wspólnym znajomym” wraz z informacjami o jej podróży, dodając: „Szkoda, że stało to się tak późno, ponieważ ona była w sierpniu we Lwowie”²⁵. 12 października 1935 r. Baliński odpisał na list Wiesera. Po kurtuazyjnym podziękowaniu za otrzymaną wiadomość poprosił go, kiedy już ukończy „swoją pracę”, aby przesłał informację o tym na adres: Henryk Sękowski, Warszawa, skrzynka pocztowa nr 240²⁶. Wieser tak też zrobił (list nie ma daty, data na kopercie wycięta). Poinformował w nim, że już ukończył swoją pracę. Pytał też, czy potrzebna będzie Balińskiemu pomoc w dotarciu na miejsce spotkania, gdyż jego dom pod Essen znajdował się w scenerii wiejskiej i mogły pojawić się problemy z trafieniem²⁷.

11 listopada 1935 r. Baliński przyjechał do Essen²⁸. Tam spotkał się z konsulem RP Zygmuntem Zawadowskim, by porozmawiać o jego pobycie w mieście. Następnie udał się do Werden na Florastrasse 2, gdzie mieszkał Wieser. Zgodnie z umową otrzymał plany i rysunki techniczne sowieckich pocisków najnowszej generacji (łącznie 12 sztuk²⁹). Według słów Niemca miały być wypróbowane i wprowadzone do użycia przez armię sowiecką. Wieser nie posiadał przy sobie danych balistycznych dział sowieckich. Twierdził, że zostawił je w Moskwie. Baliński na żądanie Wydziału Studiów Oddziału II Sztabu Głównego polecił mu opracowanie danych na temat sprzętu artyleryjskiego. Podczas rozmowy ustalono, że polski agent spotka się w Moskwie z Wieserem i odbierze od niego potrzebne stronie polskiej materiały. Jednak szczegóły spotkania miały być ustalone w końcu listopada, kiedy Niemiec będzie w Warszawie. Za otrzymane materiały polski oficer zapłacił inżynierowi zaliczkę w wysokości 300 zł. Po ocenie tych materiałów przez polskich ekspertów, co do ich przydatności wywiadowczej, Baliński miał mu dopłacić jeszcze 100 zł za rysunek techniczny³⁰.

²⁴ *Ibidem*, Meldunek agenta Warskiego do por. Balińskiego, 20 IX 1935 r., k. 49.

²⁵ *Ibidem*, List Hansa Wiesera (Karl Müller) do por. Michała Balińskiego (Karl Pexa), 28 IX 1935 r., k. 78–80.

²⁶ *Ibidem*, List por. Balińskiego do Hansa Wiesera, 12 X 1935 r., k. 72.

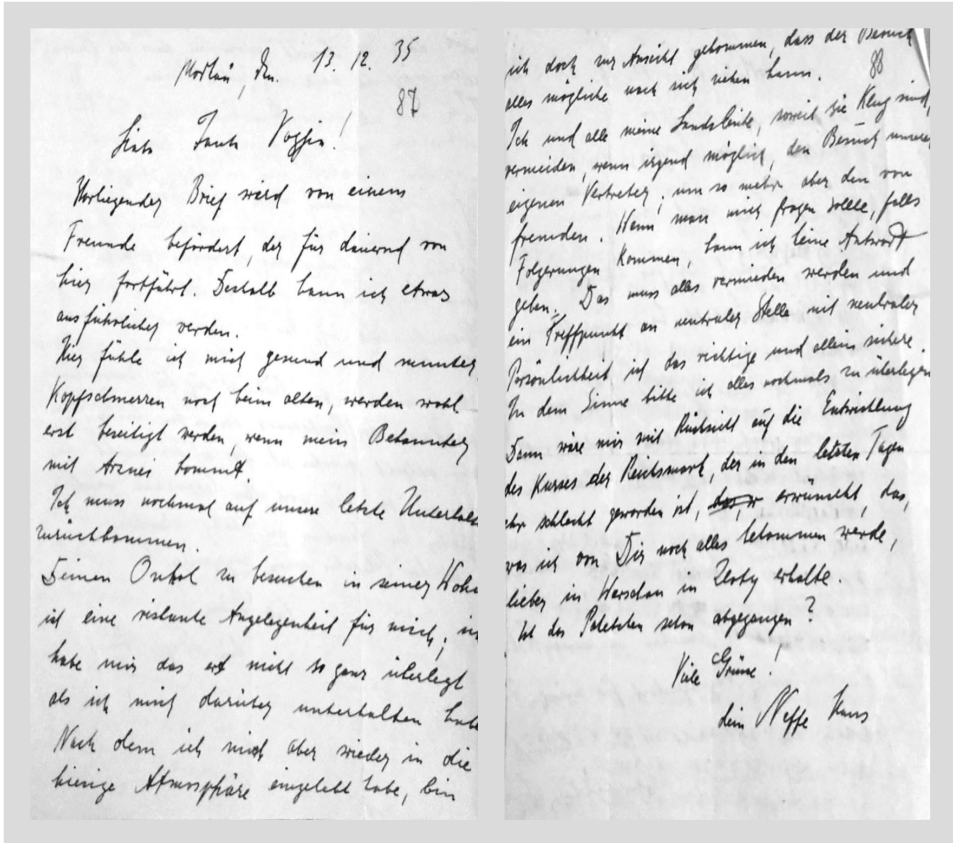
²⁷ *Ibidem*, List Hansa Wiesera do por. Michała Balińskiego (Karl Pexa), [b.d.], k. 81–83.

²⁸ Wcześniej nadał telegram do Wiesera, podając informacje, że będzie w hallu hotelu „Kaiserhof” 10 listopada (*sic!*) w południe. *Ibidem*, Telegram M. Balińskiego (ps. K. Pexa) do H. Wiesera, [b.d.], k. 16.

²⁹ Pełna lista otrzymanych materiałów: *ibidem*, k. 55, 64. Zob. też opisy w języku niemieckim: *ibidem*, k. 91–92.

³⁰ Wszystko wskazuje na to, że materiał zadowolili polskich ekspertów, bowiem na spotkaniu w Warszawie 24 listopada 1935 r. por. Baliński wręczył mu nie zadeklarowane 100, a dodatkowo 200 zł. Będzie o tym mowa w dalszej części artykułu.

3a–b. List Hansa Wiesera do „ciotki Zofii Friesendorf”, 13 grudnia 1935 r.; Centralne Archiwum Wojskowe

W nawiązaniu do poprzedniej rozmowy oraz listu Wieser podał Balińskiemu adres kobiety, która według niego byłaby zainteresowana współpracą z wywiadem polskim. Mieszkała na tej samej ulicy – 2-я Извозная 15 м. 119³¹. Była to

³¹ W notatce z adresem podano dokładne personalia: Dr Laura Arel (nieczyt.) Urmanowna. Jest tam też wymienione nazwisko Schnekraut z dopiskiem „Lemberg”. CAW, Oddz. II SG, sygn. I.303.4.1888, Notatka z adresem kandydatki na agentkę, [b.d.], k. 59. Nie wiadomo o dalszych ewentualnych kontaktach wspomnianej kobiety z polskim wywiadem. O kobiecie o nazwisku Schnekraut wspomniał szef Referatu „Wschód” kpt. Niezbrzycki w piśmie do szefa wywiadu Korpusu Ochrony Pogranicza (KOP) mjr. Jana Gurbkiego: „W dniu 18 października 1937 r. przyjechała z ZSRS do Polski niejaka Schnekraut Anna [powinno być Laura – R.K.], z d. Arem [sic!], ur. 17 kwietnia 1897 we Lwowie, c. Hersza i Szafiry, wyzn.[ania] mojesz[owego], obywatelka polska. Wymieniona, rozwidłszy się z mężem, zamieszkałym we Lwowie, w r. 1935 wyjechała do ZSRS. Według informacji siostry Schnekraut niejakej Herminy Kibitz zamieszkałej w Gdyni, Schnekraut Laura, oraz siostra jej Klara Jasińska były na usługach naszego wywiadu na terenie ZSRS. W początkach października 1937 r. Klara podobno została przez władze sowieckie

niejaka Laura Arel. Przebywała już raz we Lwowie u rodziny, prosząc o pomoc finansową. Wieser twierdził, że osoba ta będzie mogła szeroko naświetlić stosunki wewnętrzne panujące na najniższych szczeblach partii. Poza tym Niemiec proponował nawiązać kontakt z jego znajomym, obywatelem czechosłowackim Franzem Pokornym, którego poznał w Moskwie. Był on, według słów inżyniera, „łącznikiem pomiędzy fabrykantami broni a rządem sowieckim”³². Wobec tego często w tych sprawach jeździł z Pragi do ZSRS. Miał przyznać się Niemcowi, że dostarcza informacji sztabowi czechosłowackiemu. Wieser zaproponował, że rozeczna się, jak Pokorny zapatrywałby się na współpracę z Polakami i napisze o tym na adres Pexy w Wiedniu. W przypadku pozytywnej odpowiedzi miał podać, że „czuje się zdrow”, a w razie negatywnej, że „czuje się chory”. Z Pokornym Wieser spotkałby się albo w Moskwie, albo w Pradze, po drodze do Sowietów. Podał też adres Pokornego: Břevnov, Postfach.

Na samym końcu rozmowy Wieser prosił o przywiezienie mu z Niemiec 100 dolarów, z których 50 miał odebrać na spotkaniu z Balińskim w Warszawie, a 50 prosił o przekazanie mu do Pragi³³. Poprosił też, aby zakupione w Warszawie ubrania dla żony przewieźć do ZSRS i doręczyć mu w Moskwie. Baliński zgodził się spełnić obydwie prośby, mówiąc, że o szczegółach dostarczenia ubrań opowie mu w Warszawie³⁴.

Zgodnie z ustaleniami 24 listopada 1935 r. ponownie się spotkali. Miało to miejsce w Warszawie przy ul. Marszałkowskiej 123. Baliński zwrócił mu przewiezione dolary oraz wypłacił pozostałe 200 zł należności za wykonane rysunki techniczne sowieckiej artylerii, co świadczyło, że Wydział Studiów Oddziału II uznał, że przekazane przez Niemca materiały były cenne. Zostały ustalone dalsze szczegóły współpracy. Będąc w Sowietach, Wieser miał dawać znać o swoim bezpieczeństwie w listach adresowanych do Zofii Friesendorff³⁵ (ul. Natolińska 13 w Warszawie).

---

rozstrzelana, Laura zaś, dzięki interwencji naszego konsula w Moskwie zdołała uniknąć jej losu i przyjechała do Polski. Laura Schnekraut zamieszkała we Lwowie przy ulicy Rynek 14 u p. Seller. Proszę o poinformowanie czy Laura Schnekraut oraz siostra jej Klara Jasińska istotnie pracowały na korzyść naszego wywiadu w ZSRS”. Niezbrzycki dwa dni później pytał również Jerzego Kamińskiego (placówka wywiadowcza X.37) o kobietę. Niestety nie odnaleziono w archiwach informacji potwierdzających bądź wykluczających występowanie powyższych faktów. Zob. *ibidem*, sygn. I.303.4.2100, Pismo Referatu „Wschód” do placówki wywiadowczej X.37, 28 I 1938 r., k. 63; „*Nas, Polaków, nie ma kto bronić...*” *Represje wobec Polaków w Związku Sowieckim w latach 1935–1938 w materiałach MSZ i wywiadu wojskowego Drugiej Rzeczypospolitej*, wybór, wstęp i oprac. R. Kuśnierz, Łomianki 2018, s. 190.

³² CAW, Oddz. II SG, sygn. I.303.4.1888, Raport por. Michała Balińskiego z 14 XI 1935 r., k. 54.

³³ Wieser pokwitował odbiór 50 dolarów w Pradze 22 listopada 1935 r. od „Pana Wolkowskiego”. *Ibidem*, Pokwitowanie odbioru 50 dolarów przez H. Wiesera, 22 XI 1935 r., k. 102.

³⁴ *Ibidem*, Raport por. Michała Balińskiego z 14 XI 1935 r., k. 53–54. W następnym dniu Baliński napisał do Wiesera: „Pana sprawy zostały pozytywnie załatwione. Proszę się zwrócić z tym samym na adres do Pragi, który podałem. Sprawy zostaną ostatecznie uregulowane”, *ibidem*, List por. Michała Balińskiego (Karl Pexa) do Hansa Wiesera, 12 XI 1935 r., k. 75.

³⁵ Wieser adresując listy, pisał: „Sophie Friesendorf” (nazwisko zapisywał z jednym „f” na końcu). „Zofia (Sonia) Friesendorf” było głównym składnikiem umówionego hasła, które Stefan Kasperski

Informacje natury ogólnej winny być równoznaczne z dobrym samopoczuciem, natomiast wzmianki o „bólach głowy” miały mówić o „dojściu lub niedojszcju do porozumienia z Pokornym”, który w najbliższej przyszłości wybierał się do Moskwy.

Baliński zgodnie ze wskazówkami otrzymanymi od kierownika Instytutu Badań Materiałów Uzbrojenia „nastawił” Wiesera na uzyskanie wszelkich danych technicznych na temat pocisków raketowych – ich konstrukcji i składu chemicznego materiałów wybuchowo-pędnych, dział małokalibrowych (37 i 45 mm), dział innego kalibru według wskazówek Wydziału Studiów. Oprócz tego polecił Wieserowi pozyskać rysunek techniczny oporopowrotnika przy dziale 45 mm, który miał być „podobno rewelacją”³⁶.

25 listopada 1935 r. o godz. 9.00 Wieser wyjechał z Warszawy do Moskwy. Ustalili z Balińskim, że w styczniu lub lutym zamelduje się w Wydziale Konsularnym Ambasady RP w Moskwie. Udając się do polskiej placówki, miał przynieść materiały, którymi interesował się Oddział II. Jako hasło winno służyć zapytanie o „nowe trudności wizowe, które miała Polska wprowadzić”. Po tym zapytaniu powinien zostawić materiał urzędnikowi, z którym będzie rozmawiał. Jak napisał Baliński, odpowiednie wskazówki zostały rozesłane do eksponentów w Moskwie. Przed wyjazdem Wieser prosił o przesłanie mu do ZSRS paczki dla jego żony z damskimi ubraniami. Dla jego własnego bezpieczeństwa ustalili, że paczka zostanie wysłana przez Kijów pocztą sowiecką³⁷.

Dwa tygodnie później, 13 grudnia 1935 r., będąc już w Moskwie, Wieser napisał list do por. Balińskiego (ciocia Zofia Friesendorf). List przekazał jednemu ze swoich przyjaciół, który wyjeżdżał na stałe z ZSRS. Jak wskazuje stempel pocztowy na kopercie, list został nadany 29 grudnia 1935 r. ze Stołpców (stacja graniczna na polsko-sowieckiej granicy). Korzystając z okazji nadania listu już w Polsce, jak napisał Niemiec, miał możliwość podać więcej szczegółów. Zgodnie z instrukcjami z 24 listopada poinformował o „bólach głowy”, co w tym wypadku świadczyło, że oczekiwał na spotkanie z Pokornym: „Czuje się tutaj dobrze – bóle głowy dokucają mi jeszcze po staremu, pozbędę się ich najpewniej po przyjeździe mego znajomego, który dostarczy mi odpowiednich lekarstw”. Po czym dodał następujący fragment, który należy odczytać jako uzasadnioną obawę przed wizytą w polskiej placówce, tak jak ustalili podczas spotkania w Warszawie:

---

vel Albert Ran musiał wypowiedzieć, nawiązując kontakt z Hansem Wieserem w Moskwie. R. Kuśnierz, *Afera Rana...*, s. 162; *Afera Rana. Zatrzymanie...*, s. 102. Zofia Friesendorf nie była osobą fikcyjną. To sekretarka placówki „Lecomte”, którą kierował por. Baliński. Według relacji płk. Tadeusza Szumowskiego (m.in. szef Referatu „Zachód” od 19 marca do 27 sierpnia 1939 r.) kobieta w momencie pracy w Paryżu miała 22–23 lata. Była siostrą oficera KOP i przyjaciółką szefa wywiadu KOP ppłk. Tadeusza Skindera. Zob. L. Gondek, *Wywiad polski w Trzeciej Rzeszy 1933–1939. Zarys struktury, taktyki i efektów obronnego działania*, Warszawa 1978, s. 73–75, 134.

³⁶ CAW, Oddz. II SG, sygn. I.303.4.1888, Raport por. Michała Balińskiego z 14 XI 1935 r., k. 47.

³⁷ *Ibidem*, k. 48. Paczkę tę otrzymał akurat w Boże Narodzenie (mowa o tym w dalszej części artykułu).

Raz jeszcze muszę wrócić do naszego ostatniego porozumienia. Otóż odwiedzenie Twego Wujka w jego mieszkaniu jest dla mnie dość ryzykowne; omawiając tę sprawę nie dość dokładnie przemyślałem to. Po rozejrzeniu się na miejscu i po wczuciu się na nowo w tutejszą atmosferę doszedłem do wniosku, że wizyta ta może pociągnąć za sobą wszelkie możliwe konsekwencje. Zarówno ja, jak i moi rodacy unikają w miarę możliwości wizyt naszych własnych przedstawicieli, tym bardziej cudzoziemców. Gdyby mnie zapytano w razie ewentualnego dochodzenia, nie mógłbym dać żadnej odpowiedzi. Tego wszystkiego należy unikać – jedynie słuszne i pewnie załatwienie tej sprawy to spotkanie w miejscu neutralnym z osobą neutralną. Proszę, więc o rozpatrzenie tego wszystkiego jeszcze raz³⁸.

Jak wynika z dalszej części listu, Wieser chciał otrzymać pieniądze w Warszawie – i to w złotówkach – w związku ze spadkiem kursu marki. Na końcu zapytał, czy została już nadana paczka dla jego żony³⁹.

10 stycznia 1936 r. por. Baliński napisał do Wiesera (list przesłano przez Kijów): „Twój list otrzymałem. Serdecznie Ci dziękuję, że o mnie nie zapomniałeś. Jest mi przykro, że nie jesteś zdrowy. Uważaj na siebie i nie przezięb się – pogoda jest tak okropna. W Moskwie będę prawdopodobnie w lutym lub marcu”⁴⁰.

4 marca 1936 r. Wieser napisał list do „kochanej ciotki Zofii Friesendorf”. Podziękował za list „od ciotki”, następnie wspominał o „bólach głowy”, co było umówionym kodem świadczącym o przebiegu współpracy z obywatelem Czechosłowacji Pokornym, z którym „od dłuższego czasu” nie miał kontaktu. „Czuję się dobrze i zdrowie moje jest w zupełnym porządku. Bóle głowy minęły już od dłuższego czasu. Przyczyna ich było jeszcze przeziębienie w Pradze. Twoje przestrogi, ażebym ciepło się ubierał – spełniam, to samo pisze mi zawsze moja Matka. Poza tym wszystko idzie w swoim trybie. Pisz więcej o sobie, jak Ci się powodzi itd. i nie oszczędzaj tak atramentu”⁴¹.

W piśmie podziękował również za otrzymaną „paczuszkę”, która akurat dotarła do niego na święta Bożego Narodzenia. Złożył też kolejne zamówienie na ubrania dla żony:

W przypadku gdybyś miała przyjechać, mam już do Ciebie analogiczną prośbę, mianowicie: kostium damski, względnie suknia damska, koloru niebieskiego, kapeluszek do tego i damskie palto letnie, jasne – coś modnego. Rozmiar – od ramion do ziemi, tj. bez głowy i szyi – 140 cm, szerokość ramion 37 cm. Rozmiar kapelusza – 56 cm. Jakość średnia. Za fatygę z góry dziękuję, ode mnie dostaniesz też ładny prezent. Dużo pozdrowień i podziękowania z góry. Twój siostrzeniec Karl⁴².

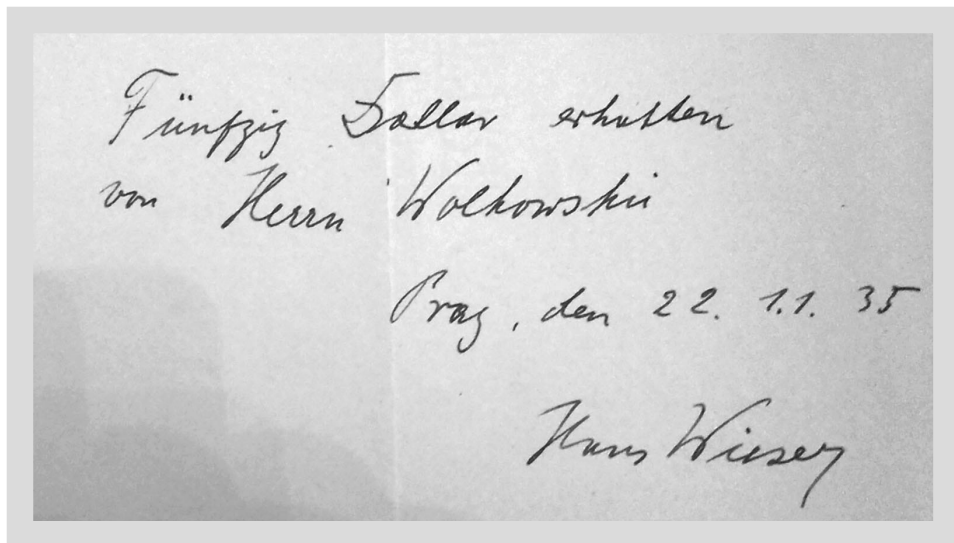
³⁸ *Ibidem*, Przetłumaczony odpis listu H. Wiesera do polskiego wywiadu (Zofia Friesendorf), 13 XII 1935 r., k. 43.

³⁹ *Ibidem*, k. 43. Własnoręczny oryginał listu zob. *ibidem*, k. 87–88.

⁴⁰ *Ibidem*, List por. Balińskiego (Zofia Friesendorf) do Hansa Wiesera, 10 I 1936 r., k. 76.

⁴¹ *Ibidem*, Przetłumaczony z języka niemieckiego odpis listu H. Wiesera (Karl Müller) do polskiego wywiadu (Zofia Friesendorf), 4 III 1936 r., k. 42.

⁴² *Ibidem*, k. 42. Własnoręczny oryginał listu zob. *ibidem*, k. 89–90. Paczka z ubraniami dla żony Wiesera (miała na imię Zoja) kosztowała 209 zł. Ubrania zostały zakupione 17 marca 1936 r.

4. Pokwitowanie odbioru przez Hansa Wiesera 50 dolarów w Pradze, 22 listopada 1935 r.; Centralne Archiwum Wojskowe

Innej korespondencji pomiędzy Wieserem a polskim wywiadem nie odnaleziono. Wiadomo, że w Moskwie w 1936 r. spotkał się z kierownikiem placówki wywiadowczej F.8, umiejscowionej w Konsulacie Generalnym RP w Kijowie, Stpiczyńskim⁴³. Do kolejnego spotkania między nimi miało dojść w końcu maja 1936 r. Jednak na nie stawił się por. Kasperski, który po wyjściu z mieszkania Niemca z otrzymanymi od niego materiałami został aresztowany. Podczas spotkania w mieszkaniu Wiesera w innym pomieszczeniu przebywali agenci sowieckiego kontrwywiadu.

Już po aresztowaniu Kasperskiego w Moskwie, 8 czerwca 1936 r. Referat „Wschód” (pismo opracował kpt. Wacław Zalewski⁴⁴) polecił swoim eksponentom

i były to: płaszcz wełniany za 125 zł (kupiony w sklepie L. Subocińska przy Nowym Świecie 7 w Warszawie), suknia za 70 zł (zakup w Domu Modelowym „Ewelina” przy ul. Chmielnej 24) oraz kapelusz za 14 zł (nabyty w Chapeaux Heloise przy ul. Chmielnej 9). Ubrania wysłano pocztą dyplomatyczną do Kijowa 21 marca 1936 r., stamtąd kierownik placówki wywiadowczej B.18 Władysław Michniewicz nadał je do Wiesera na jego moskiewski adres. *Ibidem*, Wyszczególnienie wydatków za rzeczy zakupione dla Hansa Wiesera, [b.d.], k. 41; *ibidem*, Rachunki za rzeczy kupione dla żony Hansa Wiesera, k. 97–101; *ibidem*, sygn. I.303.4.1927, Pismo Referatu „Wschód” (Nal Niemirowicz) do placówki wywiadowczej B.18, 21 III 1936 r., k. 42. Z innej notatki Referatu „Wschód” wynika, że Michniewicz osobiście dostarczył paczkę Niemcowi. *Ibidem*, Notatka Referatu „Wschód” (kpt. W. Zalewski) ws. Hansa Wiesera, [b.d.], k. 263.

⁴³ *Afera Rana. Zatrzymanie...*, s. 102.

⁴⁴ Wacław Zalewski to długoletni oficer Referatu „Wschód” Wydziału II Wywiadowczego. W pierwszej połowie lat trzydziestych kierował placówkami wywiadowczymi A.14 w Tyflisie i B.41 w Kijowie. Pracownik centrali Oddziału II. W latach 1937–1939 prowadził placówkę wywiadowczą „Gazi II” w Ankarze. Zob. *ibidem*, s. 107.

w ZSRS (wymienione placówki: B.18, G.27, X.37, P.1, E.13, C.15) natychmiast wydać wizę, gdyby zgłosił się obywatel niemiecki Wieser. Po wydaniu wizy placówki wywiadowcze otrzymały polecenie bezzwłocznie poinformować o tym fakcie centralę wywiadu kanałami Ministerstwa Spraw Zagranicznych. W nocie należało koniecznie podać termin wyjazdu niemieckiego inżyniera i ważność wizy⁴⁵.

W polskich archiwach nie ma już żadnych informacji o Wieserze. Nie zgłaszał się nikt o takich personaliach do polskiej ambasady z prośbą o wizę. Z danych opublikowanych przez Stowarzyszenie „Memoriał” wiadomo, że Hans Wieser s. Karla został aresztowany 23 kwietnia 1937 r. Do momentu zatrzymania przebywał w tym samym mieszkaniu na 2-я Извозная w Moskwie. W momencie aresztowania był bezrobotny. 2 listopada 1937 r. został skazany na karę śmierci przez Wojskowe Kolegium Sądu Najwyższego ZSRS za „szpiegostwo i przygotowanie aktu terrorystycznego przeciwko Stalinowi”⁴⁶. O Wieserze wspominał w swojej monografii poświęconej operacji niemieckiej NKWD (jedna ze składowych masowych czystek w Związku Sowieckim w latach 1937–1938) w Moskwie i obwodzie moskiewskim Aleksandr Watlin. Z publikacji tej wynika, że Wieser był wykorzystywany przez NKWD do rozpracowywania niemieckich emigrantów. W rozmowie z przybyłym z Pragi Paulem Frankenem dopytywał o „niemieckich trockistów” przebywających na emigracji w Czechosłowacji⁴⁷.

Współpraca z sowieckimi służbami bezpieczeństwa nie uchroniła go przed sowieckimi represjami. Będąc w więzieniu, Wieser „przyznał się”, że był agentem wywiadu niemieckiego od 1919 r. Podczas okupacji francuskiej Zagłębia Ruhry miał prowadzić działalność terrorystyczną i dywersyjną, polegającą na organizowaniu podpażeń i wysadzaniu pociągów. „Przyznał się”, że działał w tej samej organizacji co Albert Leo Schlageter. Rzekomo przedostał się do struktur agenturalnych francuskiego kontrwywiadu wojskowego. Powinien przechwycić jego archiwa wydzielone w Akwizgranie, przez co agentura francuska miała zostać zlikwidowana przez Niemców. „Przyznał się całkowicie”, że przybył do Związku Sowieckiego pod przykryciem inżyniera specjalisty, jako tajny rezydent niemieckiego kontrwywiadu (*sic!*). W ZSRS miał prowadzić aktywną szpiegowsko-dywersyjną działalność, werbując

⁴⁵ CAW, Oddz. II SG, sygn. I.303.4.1927, Pismo referatu Wschód (kpt. W. Zalewski) do placówek wywiadowczych B.18, G.27, X.37, P.1, E.13, C.15, 8 VIII 1936 r., k. 134. Ten sam dokument skierowany do placówki G.27. *Ibidem*, sygn. I.303.4.1967, k. 138.

⁴⁶ *Визер Ганс Карлович...*

⁴⁷ A. Ваглин, „Ну и нечисть”. *Немецкая операция НКВД в Москве и Московской области*, Москва 2012, s. 106–107. Watlin postawił przy tym też ważne pytanie badawcze: czy sowieckie organa bezpieczeństwa chroniły swoich współpracowników w przypadku ich aresztowania w ramach operacji niemieckiej? Podkreślił, że trudno na to pytanie dać jednoznaczną odpowiedź, gdyż odpowiednie dokumenty archiwalne są nadal niedostępne. Jednak w oparciu o historię Hansa Wiesera, który został aresztowany i rozstrzelany pomimo współpracy z komunistycznym aparatem bezpieczeństwa, a także podobne sprawy realizowane przez moskiewski aparat bezpieczeństwa, sformułował tezę, że w przypadku aresztowania takiego agenta po prostu „spisywano go na stratę”. *Ibidem*.

5. Porucznik Stefan Kasperski vel Albert Ran; Centralne Archiwum Wojskowe

do swojej siatki ponad 10 osób. Za pośrednictwem swoich agentów zbierał jakoby tajne materiały na temat spraw wojskowych. W 1932 r. otrzymał rzekomo rozkaz organizacji aktów terrorystycznych przeciwko dygnitarzom Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików) i członkom rządu sowieckiego. Miał przygotować „szereg osób” do przeprowadzenia aktu terrorystycznego przeciwko Stalinowi. W zeznaniu napisał, że „osobiście prowadził obserwację samochodu towarzysza Stalina”. „Przyznał się”, że wykonując zadania kontrwywiadu niemieckiego, nawiązał współpracę z organami NKWD „w celu wykorzystania swoich kontaktów dla działalności szpiegowskiej i terrorystycznej”⁴⁸.

Wyrok na Hansie Wieserze został wykonany w Moskwie w tym samym dniu, w którym zapadł. Pochowano go na Cmentarzu Dońskim. 21 września 1992 r. został zrehabilitowany na mocy decyzji Głównej Prokuratury Wojskowej Federacji Rosyjskiej⁴⁹.

⁴⁸ Zob. <http://stalin.memo.ru/spravki/3-215.htm> (dostęp: 19.05.2020).

⁴⁹ *Визер Ганс Карлович...*

The “Projectile” Affair (1935–1936): a Prelude to the Ran Affair

Abstract

On 28 May 1936, a Polish military intelligence agent, Lieutenant Stefan Kasperski, working officially as a clerk of the Polish Consulate General in Kiev as Albert Ran, was arrested in Moscow. The case of Kasperski's arrest and detention in Moscow prisons, and its repercussions on the activities of Polish military intelligence in the Soviet Union has already been quite well discussed. However, nothing was known until now about the “Projectile Affair”, i.e. establishing the cooperation by the Second Department of the General Staff of the Polish Army and its course with a key person in Kasperski's affair, who was Hans Wieser, working in the Soviet Union German engineer, and a ballistics expert. It was only known that he was an agent of the Soviet counterintelligence and that he was arrested and shot in 1937. Nothing was known about the beginning of the Wieser's cooperation and its course. This article discusses this issue in detail. The discovery of new archival sources makes it possible to present the complete picture of the events that led to the biggest failure of the Polish military intelligence in the USSR in the 1930s, which was the Ran affair.

Афера «Патрон» (1935–1936): прелюдия к делу Рана

Аннотация

28 мая 1936 года в Москве был арестован агент польской военной разведки лейтенант Стефан Касперский, работавший под прикрытием сотрудника генконсульства Польши в Киеве Альберта Рана. Дело об аресте и содержании в московских тюрьмах лейтенанта Касперского, его последствия для деятельности польской военной разведки в Советском Союзе уже достаточно хорошо обсуждены. Однако до сих пор ничего не известно об афере «Патрон», то есть об вербовке Вторым отделом Генштаба и ходе сотрудничества с ключевым лицом в разоблачении Касперского, т.е. Гансом Визером – немецким инженером, специалистом-баллистиком, работавшим в Советском Союзе. Было известно лишь то, что он был агентом советской контрразведки и что он был арестован и расстрелян в 1937 году. В данной статье подробно рассматривается этот вопрос. Благодаря новым открытиям мы теперь имеем полную картину того, как произошел крупнейший провал польской военной разведки в Советском Союзе в 1930-х годах, каким являлась афера Рана.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie

Oddział II Sztabu Głównego (Generalnego) Wojska Polskiego z lat 1921–1939

Źródła drukowane

Afera Rana. Zatrzymanie przez sowiecki kontrwywiad por. Stefa Kasperskiego w świetle jego sprawozdania z 12 sierpnia 1936 r., oprac. P. Kołakowski, R. Kuśnierz, Kraków 2014.

- Kwiecień M., Mazur G., *Wykłady pułkownika Stefana Mayera o wywiadzie polskim w okresie II RP*, „Zeszyty Historyczne” 142 (2002), s. 81–130.
- „Nas, Polaków, nie ma kto bronić...” *Represje wobec Polaków w Związku Sowieckim w latach 1935–1938 w materiałach MSZ i wywiadu wojskowego Drugiej Rzeczypospolitej*, wybór, wstęp i oprac. R. Kuśnierz, Łomianki 2018.
- Polska i Ukraina w latach trzydziestych–czterdziestych XX wieku. Nieznane dokumenty z archiwów służb specjalnych*, t. 8: *Wielki Terror. Operacja polska 1937–1938*, cz. 1, red. J. Bednarek, P. Kułakowski, S. Kokin i in., Warszawa–Kijów 2010.
- Лубянка. Сталин и ВЧК-ОГПУ-НКВД. Январь 1922 – декабрь 1936*, сост. В. Хаустов, В. Наумов, Н. Плотникова, Москва 2003.

Opracowania

- Gondek L., *Wywiad polski w Trzeciej Rzeszy 1933–1939. Zarys struktury, taktyki i efektów obronnego działania*, Warszawa 1978.
- Kołakowski P., *Działalność placówki wywiadowczej „Lecomte” Oddziału II Sztabu Głównego WP w Paryżu 1936–1939*, „Dzieje Najnowsze” (2012), nr 3, s. 61–70.
- Kuśnierz R., *Afera Rana – wpadka polskiego wywiadu w ZSRS w 1936 r.*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 46 (2011), s. 159–179.
- Kuśnierz R., *W świecie stalinowskich zbrodni. Ukraina w latach czystek i terroru (1934–1938) w obserwacjach i analizach MSZ oraz wywiadu wojskowego Drugiej Rzeczypospolitej*, Słupsk 2013.
- Ватлин А., „Ну и нечисть”. *Немецкая операция НКВД в Москве и Московской области*, Москва 2012.
- Визер Ганс Карлович, <https://base.memo.ru/person/show/2638053>.
- Захаров А., *Польский крест советской контрразведки. Польская линия в работе ВЧК-НКВД 1918–1938*, Москва 2017.
- Край К., *Афера Альберта Рана*, в: *Исторические Чтения на Лубянке, Органы обеспечения безопасности России в период до начала Второй мировой войны*, ч. I: 2014, Москва 2015.

Robert Kuśnierz, dr hab. nauk humanistycznych w dyscyplinie historia, profesor w Instytucie Historii Akademii Pomorskiej w Słupsku. Specjalizuje się w historii Związku Sowieckiego w okresie międzywojennym oraz dyplomacji i wywiadzie wojskowym II Rzeczypospolitej (robert.kusnierz@apsl.edu.pl).

Robert Kuśnierz, PhD with habilitation, professor in the Institute of History of the Pomeranian University in Słupsk, Poland. He is a historian specialising primarily in the interwar history of the Soviet Union, diplomacy and the military intelligence of the Second Republic of Poland (robert.kusnierz@apsl.edu.pl).